

K ontologii intencionálních jsovcen

Stanislav Sousedík

Universita Karlova, Praha

Prof. Cmorej v předminulém čísle Organonu F reagoval na moji jemu věnovanou repliku obsažným článkem, k němuž se chci v tomto svém příspěvku vyjádřit. Cmorejův článek¹ je rozdělen na dvě části. Zaujmu stanovisko nejprve k části druhé, která se týká bezprostředně před tím diskutované otázky, zda se v existenčních výrocích typu „existuje takové x , že $F(x)$ “ mluví pouze o pojmu F , a nebo také o nějakých „ F -ných“ individuích, a zda tato individua, je-li onen existenční výrok pravdivý, existují nějakou existencí, která není vlastností pojmu F .

Nabyl jsem po přečtení Cmorejovy repliky dojmu, že v těchto otázkách došlo mezi námi do jisté míry ke sblížení stanovisek. Cmorej s určitým upřesněním souhlasí s tím, že se v takových větách o nějakých individuích („implicitně“, jak výstižně říká) mluví. Jeho některé přetrvávající pochybnosti lze řešit upozorněním, že takové věty nabývají úplného smyslu teprve tam, kde se jich skutečně v přirozeném jazyku užívá, totiž v kontextu (svůj názor podrobněji vysvětluji v níže uvedeném „dovětku“). Zdá se mi, že Cmorej připouští, že individua, o nichž „implicitně“ mluvíme pravdivou větou, existují existencí, jež není vlastností pojmu. To je ostatně (jak jsem již dříve v naší diskusi zdůraznil) původní, někdy ovšem trochu zapomínaný smysl Fregeho pojetí existence.

Aby taková existence nebyla o individuích vypovídána vždy pouze neinformativně („triviálně“), je ovšem třeba existenčně rozrůznit universum, o němž uvažujeme. Tomu, že to někdy fakticky činíme, se zdají nasvědčovat různé příklady, z nichž dva jsem již v předchozím předložil k úvaze. Nutnou podmínkou, aby se na základě takových příkladů dalo uvažovat o existenčně nehomogenních univerzech, ovšem je, že si ujasníme povahu fiktivních individuí. Je mi proto vítané, že se Cmorej obrací právě k této *principiální* otázce.

¹ Cmorej (2011).

Proč považuji tuto otázku za principiální (tj. česky výchozí), bude zřejmé, načrtnu-li ještě jednou strategii své (zatím ovšem pouze plánované) argumentace. *Za prvé* se pokusím obhájit existenci fiktivních individuí. Podaří-li se mi to, bude tím, *za druhé*, otevřena možnost uvažovat o nehomogenních univerzech. Ukáže-li se, že uvažovat o nehomogenních univerzech je možné a užitečné, budu moci, *za třetí*, argumentovat ve prospěch tvrzení, jímž se Frege v dialogu s Pünjerem nezabýval (a tudíž je ani nepopřel), že je totiž existence vlastnost individuí, kterou o nich lze vypovídat užitečně, tj. informativně. Podaří-li se mi pro vše předchozí formulovat přesvědčivé argumenty, bude teprve otevřena možnost uvažovat, *za čtvrté*, zda snad některá reálně existující individua mají takto pojatou vlastnost existence nahodile, čili zda jsou kontingentní?

Je možné, a dokonce pravděpodobné, že se až ke čtvrtému bodu naší diskuse nedostaneme, a to buď proto, že se ukáže, že nedokážu obhájit některý z bodů předchozích, anebo i proto, že k tomu z nějakých vnějších důvodů nebude již příležitost.

Tolik k druhé části Cmorejova příspěvku. Nyní k části první týkající se mých tezí o intencionálních jsovcích. Rád bych poznamenal, že v těchto tezích jsem z podnětu prof. Cmoreje shrnul pouze to, co jsem o intencionálních předmětech v průběhu předchozí diskuse porůznu již řekl. Nejedná se tedy o soustavný výklad nauky, kterou zastávám. Dříve než zodpovím Cmorejovy otázky a připomínky k mým tezím, musím však vyjasnit jedno (možná Cmorejem pouze předstírané) nedorozumění. Cmorej totiž píše:

Tieto tézy v stručnom zhrnutí prezentujú koncepciu intencionálnych individuí a intencionálnych entít iných typov, ktoré majú kontingentnú existenciu, pretože sú to súcna, „ktorá existujú pouze jako predmet nějaké naší poznávací schopnosti a jinak ne“.

K tomu musím poznamenanat, že Cmorejovo tvrzení, že „intencionální entity mají kontingentní existenci, protože jsou to jsovcna, která existují pouze jako předmět naší poznávací schopnosti“, vyžaduje upřesnění. Je totiž třeba rozlišovat mezi kontingencí mentálního aktu, jímž koncipujeme nějakou intencionální entitu, a kontingencí této entity (tj. předmětu onoho aktu) samotné. Mentální akty jsou podle mého mínění vesměs kontingentní, avšak předměty, které jimi fingujeme, jsou dílem kontingentní, dílem nutné. Modality, o kterých v souvislosti s fiktivními předměty mluvíme, jsou tedy modalitami těchto předmětů, jež jsou

na modalitách psychických aktů, jimiž je myslíme, nezávislé. Po tomto upřesnění se nyní pokusím odpovědět na připomínky či otázky, které Cmorej přičinil k některým mým tezím.

Předně: Zastávám, že intencionální předměty jsou intersubjektivně dostupné. Moje druhá teze totiž říká, že intencionální jsoucna mají pouze ty vlastnosti, které jim připisujeme. Není důvodu, proč by více lidí nemohlo fingovat totéž individuum, tj. fingovat individuum, kterému připisují tytéž vlastnosti.

Dále: Tato individua existují, pokud je já nebo kdokoli jiný aktuálně myslím(e). Neexistují, ale mohou existovat, když je aktuálně sice nikdo nemyslí, uchovává-li je nicméně někdo v paměti anebo – což je asi důležitější – jsou-li fixována nějakou soustavou symbolů, jež umožňují tomu, kdo význam oněch symbolů zná, ony předměty „evokovat“ (= učinit intencionálně existujícími).²

Intencionálním individuem je např. hrdina Menandrovy stejnojmenné komedie *Dyskolos*. Je známo, že se text této komedie na sklonku starověku ztratil, což nasvědčovalo tomu, že nerudný *Dyskolos* nejen, že již od středověku neexistuje, ale že ani existovat pravděpodobně již nikdy nebude. Když však byl text komedie poměrně nedávno na egyptském papyru objeven, mohlo být fiktivní individuum *Dyskolos*, „evokováno“. Jiný příklad: Mozartovi při návštěvě Prahy ukázali mimo jiné i slavné varhany v kostele Strahovského kláštera. Skladatel neodolal, sedl k nim a krátce na ně improvizoval. Jeho improvizace, zachycená bez jeho vědomí jedním z přítomných notovým záznamem, byla založena v archivu kláštera a po čase zapomenuta. Po dvou stáletích si jí někdo v archivu více méně náhodou povšiml, zapomenutá skladbička byla s porozuměním přečtena (tím znovu nabyla intencionální existence) a pak za našich dnů znovu provedena. Toto provedení je reálnou událostí, je to jedna z velkého počtu možných reprezentací Mozartovy Strahovské improvizace.³

² Jsou-li intencionální individua uchovávána pouze v paměti nebo pouze v písemném záznamu, můžeme, dohodneme-li se na tom, říkat, že „existují potenciálně“. Ale pozor! Řeknu-li, že (1) Fénix existuje intencionálně, protože na něj právě myslím a (2) Některá fiktivní individua existují pouze v lidské paměti, ale nikdo na ně nyní nemyslí, pak sloveso „existuje“ ve větě (1) a sloveso „existuje“ ve větě (2) nemají stejný smysl.

³ Víím o této události pouze z novinového článku, který jsem před lety četl. Je možné, že jeho obsah nereprodukuji v jednotlivostech přesně, za což se omlouvám. V naší nynější souvislosti je to ovšem bezvýznamné.

Nyní se pokusím zodpovědět další Cmorejovu otázku, totiž jaké vlastnosti a vztahy připisujeme fiktivním individuům a jak tyto atributy zavádíme. Mám za to, že naše lidská kreativita v oblasti vlastností a vztahů, jež připisujeme fiktivním individuům, je jen omezená. Připisujeme fiktivním individuům jednak tytéž vlastnosti, které připisujeme (nebo můžeme připisovat) reálně existujícím individuům. Takové vlastnosti zavádíme tím, že užíváme ve fiktivním kontextu některé predikáty užívané v přirozeném jazyku. Vedle toho však připisujeme některým fiktivním individuům podle potřeby další vlastnosti a vztahy, takové, které mají v reálném světě nutně prázdný rozsah (ty v tezi V. nazývám „kontradiktorní vlastnosti a vztahy“ čili „kontradiktorní atributy“). Kontradiktorní atributy si nejsme s to veskrze vymyslet, nýbrž je tvoříme z oněch, jež připisujeme individuům reálného světa. Tvoříme je pak logickými prostředky, jimiž běžně z daných vlastností vytváříme vlastnosti další (jedním z nejužívanějších takových prostředků je asi konjunkce). Pomocí konjunkce dokážeme vytvořit z běžných vlastností vlastnosti kontradiktorní (např. „mluvící mravenec“, „obojživelný člověk“ čili vodník apod.). Konjunkce je jednoduchým, ale velmi produktivním prostředkem k tvoření kontradiktorních vlastností. Existují jistě prostředky další (s pouhou konjunkcí bychom jistě nevystačili, kdybychom chtěli v nějakém fiktivním kontextu zavést např. vztah „vyčarovat“ či „rodit se z vlastního popele“). Podat soustavný výklad o tom, jakými způsoby zavádíme fiktivní vlastnosti, nejsem v tomto okamžiku s to (a prof. Cmorej to ode mne ostatně ani nežadá). Za důležité považuji, že kontradiktorní atributy předpokládají jako nutnou podmínku své existence některé atributy, jež lze přisuzovat reálným individuům. To je to, co jsem mínil, když jsem řekl, že naše kreativita je v této oblasti omezená.

Další Cmorejem nadhozený problém je v naší souvislosti podle mého mínění méně důležitý. Cmorej klade otázku, zda není třeba přičíst k intencionálním jsoucnům mentální reprezentace předmětů smyslového vnímání. Je mi známo, že takové mentální reprezentace někteří filosofové připouštějí (mám na mysli např. stoupence teorie smyslových dat), já jsem však osobně stoupencem přímého realismu, tj. zastávám, že poznáváme smyslové předměty přímo, bez zprostředkujících mentálních reprezentací. Cmorej proti takovému přímému realismu vznáší námitku, že nedovede vysvětlit, proč se nám týž předmět může jevit (např. při zrakovém poznání) různým způsobem, v důsledku svých různých možných aspektů: tak se mi strom, který vidím před

mým oknem, jeví jedním způsobem, ale týž strom, vyjdu-li z domu a obejdu-li jej, se mi bude jevit jinak. Vysvětluji si uvedenou záhadu tím, že každý materiální předmět, např. strom, má různé části a náš zrak je omezen potud, že není s to je vidět všechny zároveň. Tu část stromu, kterou aktuálně z okna vidím, mohu ovšem považovat za reprezentanta celku stromu, avšak tento reprezentant není fiktivní entita, nýbrž je to reálná část reálného stromu. Proč spontánně považujeme část stromu za reprezentanta celku, to je otázka teorie vnímání, kterou zde nyní asi nebudeme spolu řešit. Rád bych jen „dogmaticky“ prohlásil, že zastávám teorii, která se při řešení obejde bez nějakých „mentálních“ či intencionálních entit. Věc se mi nezdá v naší souvislosti příliš důležitá, protože zastává-li Cmorej jiný názor, pak pouze zastává ve srovnání se mnou o jeden typ fiktivních entit víc, a tedy, má-li pravdu, mé stanovisko spíše potvrzuje.

Důležitější se mi zdá jiné Cmorejovo upozornění. Tak jak jsem definoval v 1. tezi intencionální jsoucna (jsou to „entity, která existují pouze jako předmět nějaké naší poznávací schopnosti a jinak ne“), zahrnul jsem mezi ně nejen intelektuální fikce (Hamlet mající pouze ty vlastnosti, které mu autor připsal), ale i fikce fantazijní (fantazijní obraz Hamleta, který si tvořím, nebo fantazijní obraz tváře mého zesnulého přítele, který se mi při návštěvě jeho hrobu vybaví, atd.). Intencionální jsoucna *v širokém smyslu* zahrnují jak fikce intelektuální, tak fikce fantazijní. *V užším smyslu* myslím výrazem „intencionální jsoucna“ pouze fikce intelektuální. Mezi intelektuálními fikcemi a fikcemi fantazijními jsou zajímavé vztahy, nebudu se jimi však zabývat, pokud prof. Cmorej (nebo nějaký jiný oponent) neusoudí, že je toho třeba.

S Cmorejovým návrhem na upřesnění znění mé čtvrté teze souhlasím. Slovo „subjekt“ je dvojnásobné, může znamenat subjekt jazykový i ontologický, a to může vést k nedorozuměním.

Dovětek:

Cmorej nadhazuje zajímavou otázkou, o čem mluví věty jako např. $(\exists x) Sk(x)$, v níž $Sk(x)$ znamená vlastnost „sedí na větvi stromu před Sousedíkovým oknem“. Přeložena do přirozeného jazyka tedy uvedená věta, *jak se zdá*, zní: „Někteří kosové sedí na větvi stromu před Sousedíkovým oknem“. Předpokládejme nyní spolu s Cmorejem, že univerzum zahrnuje množinu deseti kosů a že v různých okamžicích na oné větvi sedí různé, poměrně rychle se střídající, skupiny kosů, kteří

náležejí do uvažovaného univerza. Nyní ale – říká Cmorej – zůstáváme stát před otázkou, co se ve větě $(\exists x) Sk(x)$ o jednotlivých individuích říká?

Zastával jsem názor, že je v ní řeč o empirických věcech, které pod pojem (v našem případě Sk) spadají. Cmorej naproti tomu soudí, že nám věta $(\exists x) Sk(x)$ podává pouze informaci, že třída Sk je neprázdná. Jak tomu tedy je?

Abych vysvětlil svůj názor, musím především upozornit, že věta $(\exists x) Sk(x)$ je věta umělého jazyka logiky, která v přirozeném jazyce nemá přesně vzato protějšek.⁴ Věta přirozeného jazyka: „Někteří kosové sedí na větvi před Sousedíkovým oknem“ vyjadřuje totiž čas, a to čas současný s pronesením věty. Teprve abstrahujeme-li od tohoto (a libovolného jiného) kontextem doplněného časového určení, získáme větu $(\exists x) Sk(x)$. Tato věta není atemporální, tj. taková, která nemůže být smysluplně časem doplněna (jako je např. věta „Čtverec má víc stran než trojúhelník“). Je to věta temporální, ale co do svého významu neúplná, schopná být doplněna libovolným časovým určením. Věty toho typu nelze přirozeným jazykem (češtinou) pravděpodobně vyjádřit.⁵

O této smyslem neúplné větě platí Cmorejovo tvrzení, že nám tato věta neříká nic o individuích, které spadají pod pojem Sk . Jak by také mohla, když nemá sama o sobě ani žádnou pravdivostní hodnotu! Taková věta nám podle mého mínění nepodává vůbec žádnou informaci, ba ani tu ne, že je třída Sk neprázdná! Doplníme-li neúplný smysl této věty z kontextu patrným časovým určením, není to již tatáž věta, nýbrž nějaká nová věta, co do významu bohatší. Tato o časové určení obohacená věta má již pravdivostní hodnotu a mluví se v ní o určitých, jejím významem ovšem „nekonkretizovaných“ individuích.

⁴ Její výše uvedený překlad je nesprávný. Je v ní totiž užito přítomného času, který podle české gramatiky vyjadřuje buď přítomný čas vymezený kontextem, anebo atemporalitu věty. Přítomný čas v našem překladu užitý by však neměl vyjadřovat ani jedno ani druhé, nýbrž jakousi „potenciální temporalitu“: pro tu nám však v češtině chybí odpovídající slovesný tvar.

⁵ Přítomný čas slovesa může v českém (a myslím i slovenském) jazyku vyjadřovat dvojí: jednak čas současný s pronesením věty, jednak obecnou, na čas vůbec nezávislou platnost věty („čtverec má více stran než trojúhelník“). V druhém případě bohemisté mluví o atemporálním prezentu. Větu $(\exists x) Sk(x)$ nelze přeložit do přirozeného jazyka, ani užijeme-li „kontextuální“, ani užijeme-li atemporální prezent.

*Katedra filosofie
Katolická teologická fakulta
Universita Karlova
Tháškurova 3
160 00 Praha 6
Česká republika
sousedik.s@volny.cz*

LITERATURA

CMOREJ, P. (2011): K Sousedíkovým tézám o intencionálních entitách. *Organon F* 18, č. 2, 245-252.